

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

СЕМАШКО ТЕТЯНА ФЕДОРІВНА

УДК 81'371.161.2'373.7

**ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
СЛІВ-КОЛОРАТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

ПЛЮЩ Марія Яківна,

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач
кафедри української мови;

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Сологуб Надія Миколаївна,

Інститут української мови НАН України,
відділ стилістики української мови,
провідний науковий співробітник;

кандидат філологічних наук,

Товстенко Вікторія Ростиславівна,

Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,

доцент кафедри української мови та
літератури.

Захист дисертації відбудеться “ 19 ” лютого– 2008 року о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано “ 11 ” —січня — 2008 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Всебічне вивчення мови можливе лише за умови, коли будуть досліджені всі її складові та їх взаємозв'язки. Важливим і перспективним є комплексний аналіз усіх підсистем мови. До актуальних проблем лінгвістичних досліджень належить, зокрема, вивчення фразеологічних одиниць (ФО), складовими компонентами яких є назви кольорів.

У сучасній лінгвістиці утвердився погляд на фразеологічну одиницю як на мовний знак із подвійною природою, як мікротекст (В.М. Телія), в образному змісті якого знаходиться відображення той або інший фрагмент культурно-національного світобачення народу. Із цим пов'язаний новий дослідницький вектор фразеологічної науки – когнітивний, що уможлиблює встановлення механізмів фразеологічного семіозису. Зокрема в сучасній когнітивно орієнтованій фразеології висувуються положення про асоціативно-образне підґрунтя фразеологічної номінації, пов'язаної як із прямими значеннями компонентів, так і з метафоричними моделями переосмислення прямих значень.

Попри те, що в сучасному мовознавстві вивчення фразеології досягло значних успіхів і базується на досягненнях як вітчизняної, так і зарубіжної фразеологічної науки – науковому доробку таких учених, як Л.А. Булаховський (1952), Г.М.Удовиченко (1965), Л.Г. Скрипник (1973), М.Ф. Алефіренко (1987), Л.Г.Авксентьев (1988), В.Д. Ужченко (1988), В.М. Мокієнко (1989), М.Т. Демський (1994), В.В. Виноградов (1947), М.М. Шанський (1985), В.П. Жуков (1986) та інших лінгвістів, наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. в науці про фразеологію спостерігається активне опрацювання різних типів фразеологічних одиниць як репрезентантів мовної картини світу певного етносу. Проте окремі групи фразеологізмів усе ще лишаються поза увагою лінгвістів. Саме відсутність в українській лінгвістиці спеціальних досліджень, присвячених ФО з колоративним компонентом, які становлять значну частину фразеологічного фонду української мови й активно використовуються в різних стилях сучасної мови, зумовили проведення цього дослідження.

Увага науковців до кольоропозначень як одиниць лексики різних мов (у працях Л.М. Грановської (1964), А.М. Куслик (1967), А.Ф. Канської (1970), О.М.Дзівак (1975, 1994), Н.Б. Бахліної (1975), Р.В. Алімпієвої (1986, 1987, 1992), А.В. Висоцького (1998), Т.Ф. Ковальової (1999), І.В. Ковальської (2000), Л.Г.Єгорової (2001), С.В. Кулинської (2002), О.А. Шеховцової (2003) та ін. мовознавців) поширюється також і на фразеологічні одиниці з колоративним компонентом. Відомі також спеціальні дослідження В.Н. Ключової

(1956), А.Є.Круглікової (1977), С.І. Войнової (1978), Л.П. Шестак (1982), Л.Г. Бедоїдзе (1997) та ін.

Автори розвідок про слова-кольоропозначення у складі фразеологічних одиниць послуговуються термінами: кольорові означення (А.А. Брагіна), позначення кольору (Н.Ф. Пелевіна), прикметники на позначення кольору (А.В.Висоцький), кольорові прикметники (Є.В. Рахіліна), імена кольору (Р.М.Фрумкіна), кольоропозначення (Р.В. Алімпієва), колоративи, кольорові номени (І.О. Голубовська) тощо. Але своєрідність об'єкта дослідження і термінологічного апарата спричинює неоднозначне їх тлумачення. В українському мовознавстві усе ще залишаються недостатньо з'ясованими питання семантики та функціонування лексем на позначення кольору у складі фразеологічних одиниць. На часі також дослідження сталих сполучень із колоративним компонентом на основі з'ясування їх внутрішньої форми, вияву архетипної символіки, переосмислень та конотацій у різних стилях мови.

Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного вивчення фразеологізмів сучасної української мови з колоративним прикметниковим компонентом на основі ономазіологічно-когнітивного підходу до трактування механізмів їхньої номінації.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами темами. Дисертаційне дослідження виконане як складова частина комплексної теми кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова "Теоретичні і лінгводидактичні проблеми граматики і лексикології", яку затверджено бюро наукової координаційної ради "Українська мова" Інституту української мови НАН України (протокол № 35 від 21 грудня 2006 р).

Основна мета роботи – з'ясувати типи мотивації, механізми творення українських фразеологізмів із колоративним прикметниковим компонентом та особливості їхнього функціонування.

Досягнення поставленої мети передбачало виконання таких **завдань**:

- 1) виявити максимально повний склад українських ФО з прикметниковим колоративним компонентом;
- 2) дослідити семантику прикметникових лексем, що позначають основні кольори спектра та деякі проміжні між ними, які обслуговують периферійні зони кольоропозначень;
- 3) описати внутрішню системну організацію лексико-семантичних груп ФО з колоративним компонентом – сталих термінологічних та образно-експресивних утворень;

- 4) з'ясувати метафоричне, метонімічне та асоціативно-образне підґрунтя фразеологічної номінації сталих сполучень слів із прикметниковим колоративом;
- 5) розкрити механізми фразеологізації й появи фразеологічних сполучень як знаків мови, що відображають еталони та стереотипи світобачення і культури українського народу;
- 6) схарактеризувати функції і стилістичні особливості узуальних та okazіональних ФО у сучасній українській періодиці та художніх текстах.

Об'єктом дослідження є українські фразеологізми, основою творення для яких служать якісні прикметники на позначення кольору.

Предмет дослідження – семантичні, семантико-граматичні і структурно-граматичні особливості фразеологізмів із прикметниковим компонентом на позначення кольору та специфіка їх функціонування.

Матеріал дослідження. Джерельною базою дослідження стали ФО з прикметниковим колоративним компонентом, вилучені з таких лексикографічних джерел: Фразеологічного словника української мови / Укладачі: В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та ін. (К.: Наукова думка, 1999. – К.1-2. – 980 с.); Словника фразеологізмів української мови / Укладачі В.М. Білоноженко, І.С.Гнатюк, В.В. Дятчук та ін. (К.: Наукова думка, 2003. – 1096 с.); Фразеологічного словника української мови В.Д. Ужченка та Д.В. Ужченка (К.: Освіта, 1998. – 224 с.); Фразеологічного словника української мови Г.М. Удовиченка: В 2-х тт. (К.: Вища школа, 1984); Словника стійких народних порівнянь О.С. Юрченко та А.О.Івченка (Х.: Основа, 1993. – 176 с.); Словника української мови: В 11 тт. (К.: Наукова думка. – 1970-1980) та ін.

Словникові дані доповнено синтаксичними конструкціями, вилученими з української преси та художніх творів письменників ХХ ст. Притому перевага надається газетним матеріалам експресивно-емоційного наповнення. Картотека нараховує 963 ФО (узуальних та okazіональних утворень).

Фразеологізм потрактовано як нарізно оформлений, семантично цілісний і неподільний мовний знак, який виникає і функціонує завдяки фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів.

Методи дослідження. Як основний у роботі використано описовий метод, доповнений застосуванням методів компонентного і трансформаційного аналізу, моделювання та опозиції, які дозволили здійснити комплексний аналіз фразеологізмів із колоративним компонентом у сучасній українській мові.

Компонентний та дистрибутивний методи аналізу застосовано для опису тих семантичних нашарувань, яких набувають колоративи у складі фразеологізмів. Прийом

кількісних підрахунків та моделювання, якнайтісніше пов'язаний із фразеотворенням, дозволив з'ясувати узуальні, потенційні та okazіональні словесні комплекси, які розглядаються не як окремо взяті одиниці фразеологічної системи, а в їхньому співвідношенні з відповідними первинними (вихідними), та на основі виявлення асоціативних зв'язків у реченні (тексті). Метод опозиції використано з метою зіставлення узуальної та okazіональної форм уживання ФО, для з'ясування змін сталих сполучень, варіантність яких фразеологічні словники української мови послідовно не відображають.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що в ньому уперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз сталих сполучень слів із колоративним компонентом на матеріалі сучасної української мови; виконано структурний аналіз їхньої внутрішньої організації; з'ясовано механізми творення фразеологічних сталих сполучень та образно-експресивних фразеологізмів на основі прямих і переносних, асоціативно-образних, експресивних, емоційно-оцінних значень; виявлено їх своєрідність як мовних знаків, що відображають національно-культурні традиції українського народу, та особливості стилістичного використання їх у публіцистичних і художніх текстах. Результати проведеного аналізу дають цілісне уявлення про специфіку досліджуваного корпусу сталих сполучень порівняно з іншими ФО, які не мають у своєму складі кольоропозначень.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що дослідження семантичних, структурно-граматичних та функціональних особливостей стійких сполучень слів із колоративним компонентом поглибить вивчення фразеологічного фонду української мови. Результати дослідження закономірностей розглядуваних фразеологічних одиниць із компонентом на позначення кольору в межах семантичних груп дозволять виявити механізми творення та організації інших одиниць фразеологічної системи української мови, що може бути надійним інструментом для зіставно-типологічних досліджень у галузі фразеології.

Практична цінність роботи полягає у можливості впровадження результатів дослідження у практику вищої школи – читання лекційних курсів із фразеології, лексикології, стилістики та культури української мови; фактичний матеріал може бути використаний для написання підручників, навчальних посібників, у напрацюванні спецкурсів із лексикології та фразеології української мови, спеціальних семінарів, для написання курсових, дипломних, магістерських робіт, а також у лексикографічній практиці укладання фразеологічних словників. Матеріали дослідження знайшли застосування у спецкурсах кафедри української філології Маріупольського державного

гуманітарного університету “Актуальні проблеми українського мовознавства” та “Українська фразеологія”.

Апробація результатів роботи. Основні положення й результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. За матеріалами дослідження зроблено доповіді на міжнародних науково-теоретичних Граматичних читаннях – III (Донецьк, 2004), Міжнародній науковій конференції за участю молодих учених “Мови та літератури народів світу в контексті глобалізації” (Київ, 2005), Всеукраїнській науковій конференції “Іван Ковалик і сучасне мовознавство” (Івано-Франківськ, 2007), Міжнародній науковій конференції “Етнокультура українсько-російського порубіжжя” (Суми, 2007), на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Маріупольського державного гуманітарного університету (2003-2007).

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджено у практику викладання курсу сучасної української мови студентам азовського морського інституту Одеської національної морської академії (довідка про впровадження № 285 від 15.10.2007 р.), студентам Маріупольського будівельного технікуму (довідка про впровадження № 891 від 15.10.2007 р.), учням НВК школи-ліцею інформаційних технологій № 69 м. Маріуполя (довідка про впровадження № 233 від 15.10.2007 р.).

Публікації. З досліджуваної проблеми опубліковано 7 статей у наукових виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (351 позиція) та списку джерел ілюстративного матеріалу (31 найменування). Досліджуваний матеріал ілюструється трьома таблицями. Основний текст дисертації викладений на 202 сторінках, загальний обсяг роботи – 238 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність, визначено мету й завдання роботи, об’єкт, предмет, методи дослідження та джерела добору матеріалу, окреслено наукову новизну, теоретичну і практичну цінність одержаних результатів, подано відомості про її апробацію.

Перший розділ “Семантична структура прикметникових колоративів у лексичній системі мови” присвячений розглядові наукової проблеми кольоропозначень, з’ясуванню

їхньої семантичної структури, зокрема, прикметникових слів, що утворюють систему власне кольорів.

Сучасне трактування лексичної семантики передбачає опис семантичної структури слова на основі встановлення елементарних компонентів його значення – семного складу. Компонентний склад значення розуміється як організована структура (набір семантичних множників), що характеризується динамічністю і розвитком. Серед усіх підходів до визначення лексичного значення, запропонованих ученими, найпоширенішим є субстанціональний. Субстанціональне розуміння лексичного значення полягає в тому, що значення – це явище, яке можна розчленувати на складники й описати як сукупність ознак. Лексичне значення слова як форма узагальненого відображення дійсності конкретизується в окремих мовленнєвих актах і є комплексним поєднанням предметної та поняттєвої співвіднесеності слова.

У лексичній системі мови слово існує у двох виявах: як одиниця лексематичного порядку – слово у сукупності всіх його значень та форм – і як одиниця лексико-семантичного порядку – семема, або лексико-семантичний варіант слова, який за змістом дорівнює окремому значенню слова. Центром семантичної структури слова є головне (номінативне) значення, найменш залежне від оточення і контексту.

Словникова стаття лексеми (конкретного чи абстрактного розряду) вміщує певний вид лексикографічної інформації, до якої входить як основна інформація, що стосується лексичного значення, так і інформація, що становить конотацію лексеми.

Прикметникове слово належить до конкретної лексики, виражає ознаки, властивості матеріальних об'єктів, що сприймаються органами чуттів людини, денотати якого наділені відповідною ознакою, яка визначає і в той же час обмежує його вживання. Належачи до предикативних слів, прикметники не називають предмети, а лише констатують їх ознаки (статичні ознаки). Ці ознаки і зумовлюють їх значення та вживання в системі мови, а відтак і всі особливості семантики, які базуються на сигніфікативних властивостях. Переходячи від позначення ядерної ознаки денотата до позначення ознак, що пов'язані з ядерною побічно, прикметники легко набувають похідних, вторинних значень.

Кольорову ознаку передають якісні прикметники, утворюючи в сучасній мові якісно і кількісно розвинену лексико-семантичну групу, що поєднує слова однієї частини мови, які мають, крім загальних граматичних сем, як мінімум ще одну загальну сему – категоріально-лексичну (архісему). Ядром значення, у якому закріплюється головний поняттєвий предметний зміст, архісемою для таких прикметників є власне значення кольору – одного із основних кольорів спектра або такого, що наближується до них. Це

основне значення можна розікласти на менші елементи змісту (семемі, диференційні ознаки, елементарні ознаки). У комплексі всі ці елементи значення утворюють те уявлення про прикметник-колоратив, яке об'єктивно існує у свідомості носіїв мови.

Кольори з погляду їхньої фізичної природи поділяються на ахроматичні (*чорний, білий, сірий*) та хроматичні (*червоний, жовтий, оранжевий, зелений, синій, голубий, фіолетовий*). Ахроматичні кольори різняться ступенем світлості, хроматичні – світлістю, насиченістю і тоном. Як фізичне явище колір даний людині в зорових відчуттях, а поняття про кольори знаходять відображення у словесних одиницях мови – у колоративах. Лінгвістичне осмислення мовної картини кольору базується на виявленні їх словесного багатства і розкритті їхньої внутрішньої форми, пізнанні різних семантичних перетворень і символізації, властивої для певного етносу.

Колір, що за своєю природою є поняттям абстрактним, особливо тяжіє до символіки, яка широко представлена в українському фольклорі, геральдиці, релігії, мистецтві тощо. Кольори-символи існують у свідомості у вигляді єдності чуттєвого образу кольору і лексичної одиниці, які, відіграючи інформативну роль у реальному світі, стають символами різноманітних понять і явищ. Кольорова символіка – явище більш пізнє і національно марковане, яке може змінюватися від мови до мови, від однієї мовної спільноти до іншої. Символіка кольору мотивується в національній мовній картині світу особливостями світосприйняття, ментальністю і комунікативною прагматичністю носіїв мови.

Колір відносять до основних зорових відчуттів. Безперечним є вплив кольору на організм людини, на її душевний і фізичний стан. Психологічна дія кольору на людину різноманітна: світлі тони – веселі, радісні, оптимістичні, темні – частіше сумні, гнітючі; теплі тони збуджують, надають енергії, холодні – заспокоюють.

Для кожного кольору можливий цілий ряд назв, у якому кожне слово окреслює окрему рису одного змістового поняття. Синонімічні ряди назв кольорів не становлять собою замкнутих систем: вони можуть доповнюватися новими словами, втрачати якусь раніше відому назву. Однак їх функціонування не зводиться лише до змін кількісного порядку. Предмет, ознака, дія у змісті слова може стати ланкою в різних функціональних рядах як вияв різних сторін дійсності.

Незалежно від існування в мові традиційно прийнятих кольоропозначень, список їх є відкритим і може поповнюватися як за рахунок запозичень назв нових найменувань якихось особливих відтінків кольорів, так і метафоричним шляхом – на основі порівняння із певним предметом, що наділений відповідним кольором.

Колоративи поділяються на ядерні (основні) та периферійні, на абстрактні і

конкретні. До основних кольоропозначень належать назви давнього походження. Ядро цієї категорії слів становлять дев'ять синтаксично незалежних назв, які позначають колір без відтінків: *білий, чорний, сірий, червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, коричневий*. Більшість прикметників на позначення кольору, що належать до “ядра” семантичного поля кольоропозначень, розвинули ряд переносних значень. Крім того, лексемам цієї групи притаманні значення, засновані на певних асоціаціях, які репрезентують оказіональні уживання, а з часом можуть набувати узуального статусу.

Інші колоративи належать до периферійних, що мають семи з відтінком основного тону чи виражають додаткові значення. Такі назви семантично об'єднуються навколо основних назв кольорів і входять до назв кольорів, що функціонують у мові як колірні варіантні лексеми, якими користуються мовці (напр.: *оранжевий, рожевий, фіолетовий, бурий, сизий* та ін.). Найвіддаленішу периферію становлять слова з мінімальною активністю і частотністю уживання (напр.: *гранатовий, апельсиновий, малиновий, каштановий*). Кольороназви, що займають центр лексико-семантичного поля кольору, характеризуються складною семантичною структурою та найбільшою конотативною надбудовою. Чим далі від центру розташована лексема, тим меншою є кількість її конотативних сем і тим більшу роль у формуванні стійкого сполучення слів відіграє мотиваційний аспект.

Зв'язки і відношення між одиницями всередині поля кольору (між доміантними і периферійними лексемами) можна виявити шляхом протиставлення семем і виділення диференційних ознак на основі словникових дефініцій. Початковою величиною при визначенні семантичних диференційних ознак є лексико-семантичний варіант слова зі значенням кольору.

Абстрактні кольоропозначення, на відміну від конкретних, повніше відображають кольорову субстанцію. Ці слова не пов'язані з похідною основою, що зумовлює їхню необмежену сполучуваність і стилістичну нейтральність. До абстрактних кольоропозначень в українській мові належать назви основних кольорів спектра, які становлять “наївну картину” світу кольору, протиставлену “науковій картині” цього феномена. Це такі лексеми, як: *чорний, білий, сірий, червоний, жовтий, зелений, синій*. Якщо зважати на критерій “уживання” кольору, то до наведеного ряду слід віднести і прикметник *голубий*, оскільки він більш активний, ніж прикметник *синій*. Абстрактні кольоропозначення, якими є більшість основних кольороназв, наявні у свідомості людини як стимул, спроможний викликати до життя дані колективного й індивідуального досвіду. Саме тому вони найчастіше виступають компонентами ФО української мови, засвідчуючи різні семантичні перетворення.

Особливістю конкретних назв кольору (*гірчичний, малиновий, рожевий, фіолетовий, пісочний, брунатний* та інші) є прозорість семантики та яскрава внутрішня форма.

Семантика кольорів у мовних одиницях не є незмінною. У ній постійно відбуваються різноманітні зсуви, обумовлені як інтралінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками. Вона підлягає різним трансформаціям – метонімічному і метафоричному переосмисленню, впливові різних асоціативних зв'язків, що зумовлює збагачення змістової структури прикметників на позначення кольору переносними, емоційно-експресивними значеннями.

Основними шляхами, що призводять до насичення кольоропозначень новим змістом є: 1) генерування його за принципом символічного ланцюжка, в основі якого лежить порівняння за аналогією; 2) набуття змісту ззовні, джерелом чого виступає екстралінгвальна дійсність; 3) індивідуально-авторські вживання кольоропозначень. Результатом кожного з процесів є утворення універсального, специфічного та індивідуально-авторського характеру.

Пройшовши тривалий шлях розвитку від позначення ознак, що належать конкретним предметам, до закріплення в поняттєвих характеристиках оцінних переносних значень, прикметники-колоративи відображають асоціативні зв'язки, що поєднують колір із іншими ознаками об'єктів матеріального світу. Зі змінами в суспільному житті країни змінюється оцінювальний зміст ознак предметів за кольором, відбувається актуалізація одних сем і втрата активності інших. Наприклад, сьогодні прикметник *червоний* змінив свою функцію як символу революції на прямо протилежну й став використовуватись для негативної оцінки реалій, що мають відношення до комуністичної ідеології і моралі. А в зв'язку з політичними подіями 2004 року в Україні набули символічного значення свободовиявлення народу прикметники *оранжевий (помаранчевий)*.

У другому розділі “Системна організація та функціонування фразеологічних одиниць із колоративним компонентом” вичленовується група ФО української мови із колоративним компонентом, визначаються лексико-семантичні варіанти значення колоративів у складі сталих сполучень, характеризується їх внутрішня системна організація та особливості функціонування.

Розгляд системно-класифікаційних концепцій ФО засвідчив, що однією з причин розбіжностей у визначенні статусу фразеологізму, є те, що далеко не всім одиницям мовної системи і не однаковою мірою притаманні логічно абсолютні ознаки, які можна було б застосовувати до кожної однотипної одиниці.

У дослідженні обстоюється широкий підхід до об’єкта вивчення фразеології, що передбачає включення до фразеологічного фонду, крім власне фразеологізмів, також афоризмів, перифраз, компаративних сполучень, складених термінів.

В українській мові на основі прикметників, які позначають кольори, формуються численні сталі сполучення – це узуальні прикметникові фраземи й оказіональні утворення різного ступеня фразеологізації. Вони є продуктивним засобом поповнення фразеологічного фонду української мови. Із зафіксованих 963 ФО з колоративним компонентом найчастотнішими є утворення з прикметником *чорний* (214 ФО), *білий* (186 ФО), *червоний* (149 ФО). З іншими колоративами зафіксовано менш частотні утворення: з прикметником *зелений* (103 ФО), *оранжевий* (85 ФО), *сірий* (69 ФО), *голубий* (63 ФО), *жовтий* (30 ФО), *синій* (28 ФО), *рожевий* (22 ФО), *коричневий* (14 ФО). У поодиноких випадках вживаються також інші колоративи (напр.: *фіолетовий*, *рудий*, *сизий* тощо). Завдяки великому семантичному потенціалу прикметників – назв основних кольорів, майже не існує обмежень для сполучення їх із субстантивами різноманітних семантичних груп.

Атрибутивний компонент сталого сполучення, виконуючи функцію означення, несе також особливе предикативне смислове навантаження та виражає емоційно-експресивну якість, образно характеризує предмет. Аналіз особливостей семантичної будови прикметників на позначення кольору, що беруть участь у творенні ФО, їх переносних значень дозволив виявити схожі шляхи утворення сталих сполучень із прикметниками на позначення різних кольорів. У цілому для досліджуваних ФО характерним є збагачення семантики в напрямку від прямих, номінативних значень до абстрактних, символічних, конотативних, розвиток емоційно-оцінних та експресивних відтінків, увиразнення асоціативних зв’язків і фразеологізація складених термінів без семантики образності.

Подана в дисертації класифікація лексико-семантичних варіантів значення є дещо

умовною, оскільки в тих самих ФО можуть поєднуватися і взаємодіяти між собою різні відтінки значення. Підтвердженням цього є кодифікація сталих сполучень із подвійним значенням. Наприклад, ФО *біла пляма* має значення: 1) 'щось невивчене' (недосліджені періоди в історії нашої держави): *Чи уповні ми осягли всю трагедію голодомору, що понад півстоліття був білою плямою в суспільній свідомості* (УК, 2003, № 221, с. 7) і 2) 'недолік', 'вада', 'пробіл': *Робота з підлітками справа дуже важлива. Ми виховуємо нове покоління, так давайте робити так, щоб у цьому вихованні не було білих плям* (УК, 2006, № 163, с. 12); фразеологізм *чорний день*, виступаючи у значенні 'тяжкий', 'безрадісний', у поєднанні з прийменниками *про, на* (*про чорний день, на чорний день*) виражає тяжкий період у житті, який може продовжуватись набагато довше, ніж один день, і тому ФО отримує інше значення: 'на майбутнє', 'про запас'. Наприклад: *Він [Варчук] пересилився на хутір, обріс земелькою, грошенят на чорний день в землі схоронив* (М. Стельмах) (ФСУМ, I, с. 226) та ін. У такому випадку до уваги беруться найсуттєвіші семантичні й функціональні ознаки сталих сполучень.

Найскладнішою семантичною структурою наділені прикметники *чорний* і *білий*, які у складі сталих сполучень слів виявляють по 18 лексико-семантичних варіантів значення. У колоратива *чорний* відповідно: 'кольору сажі, вугілля' (*чорний як сім галок, чорний як смоль*), 'некваліфікований' (*чорна робота, чорна служниця*), 'належний (представник) до нижчих верств суспільства' (*чорна кістка, чорний люд*), 'темношкірий' (*чорний невільник, чорний континент*), 'нелегальний' (*чорна каса, чорний ринок*), 'не головний' (*чорний двір, чорні сходи*), 'тяжкий' (*чорна доба, чорна звістка*), 'поганий' (*чорна заздрість, чорна справа*), 'смертельний' (*чорний мор, чорна смерть*), 'реакційний' (*чорна реакція, чорна сотня*), 'диявольський' (*чорна магія, чорне духовенство*), 'недосліджений' (*чорна діра, чорна пляма*), 'неприємний' (*чорна правда, чорні думи*), 'небезпечний' (*чорна зона*), 'зрозумілий' (*чорним по білому*), 'недоглянутий' (*тримати в чорному тілі*), 'обмовлений' (*чорна мітка*), термінологічні назви (*чорна металургія, чорний чай*); у прикметника *білий*: 'кольору крейди, молока, снігу' (*біле золото, біла отрута*), 'дуже світлий' (*білий гриб, білий хліб*), 'чистий' (*біла робота, білий двір*), 'зимовий' (*білі мухи, білий континент*), 'світлошкірий' (*біла раса, білий раб*), 'контрреволюційний' (*білий рух, білі банди*), 'недосліджений' (*біла діра, біла пляма*), 'святий' (*білий маг, біле духовенство*), 'безгрішний' (*біла заздрість, біла душа*), 'незвичний' (*білий танець, білий вірш*), 'стан людини пов'язаний із алкоголем' (*біла гарячка, ловити білі метелики*), 'привілеїований' (*білий список, біла кість*), 'пов'язаний із наркотиками' (*біла смерть, білий порошок*), 'ясний' (*білий день, серед білої днини*), 'старий' (*біла борода, до білого волосу*),

’непрофесійно виконаний’ (*шитий білими нитками*), ’пов’язаний з певним родом занять’ (*білі комірки, білі халати*), ’законний’ (*білий бізнес, біла черга*).

Передаючи відтінок середній між чорним і білим, прикметниковий компонент на позначення сірого кольору в складі фразеологізмів має 10 варіантів значення: ’кольору попелу’ (*сірий папір, сіре сукно*), ’нічого не вартий’ (*сіре слово, сірий твір*), ’малокультурний’ (*сірий люд, сіра свита*), ’непомітний’ (*сіра миша*), ’тяжкий’ (*сіре життя, сіре існування*), ’похмурий’ (*сіра осінь, сірий ранок*), ’небезпечний’ (*сіра зона*), ’нелегальний’ (*сіра схема, сірі відомості*), ’закулісний’ (*сірий кардинал*), термінологічні назви (*сіра чапля, кропивник сірий*).

Прикметники *червоний* та *оранжевий* (*помаранчевий*) у складі фразеологічних зворотів фіксують по 9 лексико-семантичних варіантів значення. Для колоратива *червоний* такі: ’кольору одного з основних кольорів райдуги, кольору крові і його близьких відтінків’ (*червоний як рак, червона юшка*), ’хороший, цінний’ (*красний товар, красні роки*), ’радянський, революційний’ (*червоний слідопит, червоний командир*), ’вогняний’ (*пустити червоного півня*), ’тривожний, забороняючий’ (*червоний коридор, червона картка*), ’підкреслений, виділений’ (*червоною ниткою проходить*), ’здивований’ (*сісти червоним маком*), ’сором’язливий’ (*зацвісти червоним вогнем*), термінологічні назви (*червоний перець, червоне м’ясо*). Колоратив *оранжевий* (*помаранчевий*) у складі сталих сполучень має значення: ’кольору помаранча’ (*помаранчевий Майдан, помаранчева атрибутика*), ’належний до організації’ (*помаранчева команда, помаранчева коаліція*), ’відданий рухові’ (*помаранчевий мер, помаранчеві підприємці*), ’належний владним структурам’ (*помаранчеві вожді, оранжеве керівництво*), ’революційний’ (*помаранчева революція, помаранчева Україна*), ’кращий’ (*помаранчева концепція*), ’ідеалізований’ (*оранжеві сни*), ’благодійний’ (*помаранчевий трамвай*), ’опозиційний’ (*оранжеві опоненти*).

Прикметники *рожевий* та *жовтий* виявляють у складі фразеологічних зворотів по 5 значень. У колоратива *рожевий* відповідно: ’ідеалізований’ (*рожеві сни, рожевими фарбами*), ’безтурботний’ (*рожеве дитинство, рожева юність*), ’ясний’ (*рожевий світанок*), ’заповітний’ (*рожеві плани, рожеві мрії*), ’властивий сексуальним меншинам’ (*рожева культура*); у прикметника *жовтий* – ’кольору піску, золота, ячного жовтка’ (*жовтий як лимон, жовтий диявол*), ’зрадливий’ (*жовта преса, жовті новини*), ’недосвідчений’ (*жовтороте пташеня*), ’попереджувальний’ (*жовта картка, жовтий коридор*), ’азіатський’ (*жовта продукція*).

Колоратив *зелений* у складі сталих сполучень слів української мови виявляє 13 лексико-семантичних варіантів, виражаючи значення: ’кольору трави, листя’ (*зелені*

кашкети, зелений стіл), 'пов'язаний з рослинністю' (*зелене золото, зелені легені*), 'сільськогосподарський' (*зелене будівництво, зелена революція*), 'такий, що складається із зелені' (*зелене добриво, зелений корм*), 'природозахисний' (*зелені пости, зелений рух*), 'молодий' (*зелена молодь, молодий та зелений*), 'вільний' (*зелена вулиця, зелений коридор*), 'пов'язаний із пияцтвом' (*зелене вино, до зеленого змія*), 'привабливий для туристів' (*зелені підприємці, зелена садиба*), 'екологічно чистий' (*зелений імідж, зелений журавлик*), 'тяжкий' (*зелена нудьга*), 'тривалий період' (*до зелених віників*), термінологічні назви (*зелений чай, алтей зелений*).

Поле конотацій, пов'язаних із синім кольором, становить 6 лексико-семантичних варіантів значення, що закріплюються у ФО: 'кольору волошки, синьки' (*як бубон синій, сині кашкети*), 'романтичний' (*синій птах*), 'далеко' (за синє море), 'пов'язаний із алкоголем' (*синій ніс*), 'бідний' (*бідний, аж синій*), термінологічні назви (*синій кит, коромисло синє*). Активними у творенні ФО є прикметники *голубий* і *блакитний*, що позначають світлі відтінки синього кольору, виявляючи у складі ФО 10 лексико-семантичних варіантів значення: 'світло-синій' (*Голуба планета, голубі шоломи*), 'кольору ясного неба та води' (*голубий океан, голубі артерії*), 'кольору вогню природного газу' (*голуба траса, голубе паливо*), 'світло екрана телевізора' (*голубий екран, голубий вогник*), 'романтичний' (*голуба мрія, голуба квітка надії*), 'ясний' (*голубий ранок, голубий простір*), 'аристократичного походження' (*блакитна кров*), 'дуже сильно' (*до блакитного змія*), 'гомосексуальний' (*голубі пари*), 'без власних зусиль' (*на тарілочки з блакитною облямівкою*).

Прикметник *коричневий* у складі сталих сполучень виявляє 2 лексико-семантичних варіанти, виражаючи значення: 'кольору кориці або смаженої кави' (*коричнєве золото*), 'фашистський' (*коричнева зараза, коричнева небезпека*).

Виявлені варіанти значення колоративів репрезентують різноманітні емоційно-оцінні відношення, розмаїття асоціативних зв'язків та різні експресивні конотації. Прикметники, що позначають колір, входять до складу сталих сполучень або зі своїм основним значенням кольору (переважно складені терміни), або з переосмисленим на основі певних асоціативних зв'язків, які втрачають свої первинні значення та набувають вторинних, переносних.

Сталі сполучення слів із прикметниками на позначення кольору є системно-організованою групою лексико-семантичного рівня української мови. Фразеологізми, до складу яких входить прикметниковий компонент на позначення кольору, належать до двох груп. До першої групи віднесено стійкі сполучення, утворені за моделлю субстантивно-атрибутивного словосполучення, які функціонують як спеціальні

назви і термінологічні сполучення (або загальноприйняті у народі складні назви предметів). Їхня внутрішня форма у логіко-семантичному плані може трактуватися як префразеологічний аспект певної ситуації, частіше – виділення певного виду з родової множини істот чи предметів, що функціонують як терміни (*білий гриб, біла акація, голуба норка, синій кит, червона ікра, червоне м'ясо, синій купорос, чорна металургія* та ін.). Продуктивними утвореннями є фразеологічні сполучення й ідіоми, що входять до другої групи. Вони являють собою образні фраземи з оцінно-емоційним, експресивним значеннями, мотивованими внутрішньою формою прикметникового колоратива (*зелена вулиця, зелені архітектори, зелений туризм, голуба траса, голубий вогник, біла смерть, чорний список, червоний експрес, жовта преса, чорні дні, голуба кров, червона картка, білий раб* та ін.), що набуває різних конотацій, символізує громадські, політичні, моральні та інші узвичаєні погляди народу.

ФО з компонентами-кольоропозначеннями творяться за регулярними і продуктивними моделями словосполучення переважно на основі синтаксичного зв'язку узгодження, що передбачає співвідносність граматичних форм обох компонентів.

За загальним категорійним значенням відповідна конструкція є типовою для української мови, що виражає відношення “ознака (якість) – предмет”. Для прикметника-колоратива характерною є препозиція і вживання у повній формі. Коротка форма (*зелен сад, красен легінь, по білу світу*) прикметника характерна для застарілих сполучень, що варіюють із сучасними: *по білу світу – по білому світу* (*Пустила б в обіг свого часу, так не микалась би по білу світу* (УК, 2006, № 19, с. 7); *Прийшлося мені за своє життя багато походити по білому світу: багато чого побачив, дечому і навчився* (УК, 2003, № 131, с. 5)). Постпозиція можлива у термінологічних сполученнях (*бузина чорна, горобина червона*). У складі образно-експресивних сталих сполучень спостерігаються випадки вживання складних кольоропозначень (в основному двоосновних): *чорно-біле зображення, чорно-білі оцінки, чорно-білий світ, червоно-коричнева чума, червоно-зелена коаліція, чорно-білі пріоритети, чорно-біле ток-шоу* та інші.

Формально головним компонентом у сполученні з колоративом виступає іменник, що і визначає ряд морфологічних особливостей: повну відповідність валентнісним характеристикам іменника і поєднуваності з ним прикметника у формах роду, числа та відмінка. Для ФО характерними є значення, які відображають лексико-граматичні категорії: 1) істоти-неістоти (*сині мундири, зелені кашкети, білі халати, білий президент, чорна героїня* – назви істот; *чорний бізнес, сіра зона, біла смуга* – назви неістот); 2) роду (чоловічий, жіночий, середній). Рід сталого сполучення визначається за родом опорного

слова – іменника (*чорний хід, чорний гумор, голубий екран, червоний диплом* (чоловічий рід); *чорна книга, біла гарячка, голуба кров* (жіночий рід); *біле рабство, за синє море, блакитне паливо, чорне золото* (середній рід)); 3) числа (однина, множина). Більшість сталих сполучень вживається у формі однини, менше – у формі множини (*рожева мрія – рожеві мрії, чорний список – чорні списки, біла пляма – білі плями* та ін.) та 4) відмінка. На парадигматичну активність ФО впливає послаблення значення предметності з посиленням образності. Номінативні сполучення мають усі можливі відмінкові форми, тоді як фрази з яскраво вираженим оцінювальним значенням мають одну відмінкову форму. У реченні сталі сполучення слів із колоративним компонентом можуть виконувати функції підмета, іменного компонента складеного присудка, додатка, обставини (*Зелені технології – наше майбутнє* (УК, 2005, № 69, с. 7); *Трамадол – білий геноцид української нації* (УК, 2005, № 193, с. 2); *53 українці виборили право захищати честь нашої країни на Білій Олімпіаді 2006 року* (УК, 2006, № 27, с. 1); *Галина ще живе в полоні рожевої юності; вона не знає собі ціну, не впевнена в собі* (УК, 2004, № 132, с. 6)). За наявності порівняння або у випадку недостатньої усталеності складу ФО сталі сполучення із колоративним компонентом виступає у ролі означення або обставини (*Рожеві солодкі обіцянки уряду – міф, який перейшов із минулого року в січень нинішнього* (УК, 2004, № 9, с. 8); *Важливо створити такі умови, за яких підприємства прагнуть потрапити до білого європейського списку, а отже, працюватимуть прозоро і отримують повне сприяння з боку митної служби* (УК, 2005, № 80, с. 3)).

Найбільш характерними для ФО з колоративним компонентом є такі системні відношення, як: полісемія (*біла пляма* – 1) невивчений район, 2) недосліджене питання; як *чорний віл* – 1) дуже засмучений, 2) надмірний); омонімія (*чорна смерть* – 1) чума, 2) назва радянського літака ІЛ-2, що закріпилась у роки Великої вітчизняної війни; *чорна хвиля* – 1) забруднення нафтопродуктами, 2) діяльність неофашистських угруповань); синонімія, наприклад, про ліс: *зелене золото, зелений друг, зелена цілина, зелений океан*. У наведеному синонімічному ряду один колоратив пов'язується з різними субстантивами. У синонімічному ряду *зелене пташеня, жовтороте пташеня* різні колоративи поєднуються з одним субстантивом, а ФО *біла кістка, блакитна кров* – різні за компонентним складом, але синонімічні за значенням сполучення. Опозицію (антонімію) можуть утворювати не тільки контрастні кольоропозначення *чорний/білий (чорні списки/білі списки, чорна магія/біла магія)*, а й інші колоративи, які у звичайному вживанні цього значення не мають (*зелений коридор/червоний коридор, голуба кров/чорна кістка*). До системних відношень відносимо також наявність варіантів: *чорна кішка пробігла – чорний кіт пробіг, пустити червоного півня – пускати червоного півня, гори синім вогнем*

– *гори синім полум'ям* (ФО відрізняються субстантивним елементом, видочасовою формою дієслів, синонімічною заміною компонентів); варіацій: *жовтороте пташа* – *жовтороте пташеня, до білого волоса* – *до білого волосу*; фразеологічних серій: *чорний день, чорна година, чорний рік*; кольорових серій: *біле золото, зелене золото, голубе золото, чорне золото*.

Фразеологічний фонд мови не є сталим. Він характеризується дією двох процесів: появою нових ФО і випадінням з ужитку застарілих. Із погляду активного/пасивного шарів можна виділити “давні” фразеологічні одиниці, що виникли в мові до ХХ ст., зафіксовані лексикографічними джерелами того часу і “нові” фразеологічні одиниці, що виникли у мові в ХХ ст., зафіксовані в словниках сучасної мови, та “найновіші” фразеологічні одиниці, які тільки з'являються у мові преси, публіцистики, ще не зафіксовані лексикографічними джерелами (наприклад, *зелені підприємці, помаранчевий опонент, червоні поміщики* та ін.). За ступенем засвоєння можна виділити сталі сполучення, що активно використовуються у сучасній мові, тобто узуальні, та контекстуальні, індивідуально-авторські, okazionalні.

До фразеологічних okazionalізмів належать надслівні, нарізно оформлені, семантично цілісні результати фраземної деривації, яким властива певна “обробка”: нетрадиційне уживання (видозміна граматичної форми компонентів ФО, можливість синтаксичних перетворень); наявність варіативності компонентів сталого сполучення; можливість уведення до фразеологічного зворота будь-якого іншого слова та інші зміни. У дисертаційному дослідженні головну увагу зосереджено на з'ясуванні внутрішньої форми фразеологізму на шляху появи у колоративному компоненті номінативної факультативності або стилістичної відзначеності уживання до аналогічних узуальних ФО.

Визначальними для okazionalних фразеологічних утворень із колоративним компонентом вважаємо такі ознаки: 1) вираження сполученням слів єдиного поняття, що є актуальним для конкретної історичної епохи; 2) частотність уживання словосполучень на основі використання у термінологічному (прямому) значенні або в образно-переносному значенні; 3) подібність до наявних у мові моделей інших фразеологічних одиниць; 4) калькований характер. Водночас розрізняємо okazionalне значення ФО, okazionalні фразеологізми та okazionalне використання фразеологізмів. Фраземна деривація має закономірний характер, і науковий пошук для вияву цих закономірностей полягає у з'ясуванні способів її (фраземної) деривації: внаслідок зміни семи у складі стрижневого слова, вільного словосполучення чи трансформації складу наявних фразеологізмів.

Прикметники на позначення кольору є активним засобом творення оказіональних фразеологічних сполучень (зафіксовано 255 оказіональних фразеологічних утворень). Найпродуктивніші фразеологічні сполучення в сучасній українській мові мотивуються 10 прикметниками на позначення кольору. Послідовний ряд частотності їх уживання такий: із колоративом *оранжевий* – 85 ФО, *білий* – 42 ФО, *чорний* – 27 ФО, *зелений* – 26 ФО, *червоний* – 25 ФО, *сірий* – 19 ФО, *голубий* – 15 ФО, *жовтий* – 10 ФО, *коричневий* – 5 ФО, *рожевий* – 1 ФО. Нові значення ФО виникають: а) шляхом розширення уже зафіксованих значень або б) шляхом розвитку нових значень під впливом позамовних чинників. Найбільш перспективним на сучасному етапі є прикметник *оранжевий*. Із виділених 9 лексико-семантичних варіантів значення усі є оказіональними. Для інших колоративів новими значеннями є: для прикметника *зелений* – ‘екологічно чистий’ (*зелена крапка, зелена хімія*), ‘природозахисний’ (*зелена вахта, зелені осередки*), ‘привабливий для туристів’ (*зелений туризм, зелений наступ*); для прикметника *чорний* – ‘небезпечний’ (*чорна зона, чорна хвиля*), ‘обмовлений’ (*чорна мітка, чорна тінь*); для прикметника *білий* – ‘законний’ (*білі гроші, білий бізнес*), ‘європейський’ (*біла побутова техніка, білі комп’ютери*); для прикметника *сірий* – ‘нелегальний’ (*сірі брокери, сіра схема*), ‘закулісний’ (*сірий кардинал, сіра дипломатія*). По одному новому значенню виявлено у колоративів *жовтий* – ‘азіатський’ (*жовта небезпека, жовта продукція*), *рожевий* – ‘належний до сексуальних меншин’ (*рожева культура*), *голубий* – ‘гомосексуальний’ (*голубі пари, голуба культура*). Не зафіксовано нових значень у колоративів *червоний, синій* та *коричневий*.

Спостерігаються спільні риси у стилістичному навантаженні сталих сполучень із колоративним компонентом. Відповідні ФО можуть функціонувати як складні термінологічні найменування переважно в науковому стилі; у публіцистичних текстах і текстах художньої літератури – як образні характеристики-фраземи, що репрезентують константи мовної картини світу етносу. В цілому, образно-експресивні сталі сполучення із колоративним компонентом можуть вживатися в усіх функціональних стилях мови. Якщо змістова (фактична) інформація у нехудожніх текстах знаходить вербальне вираження без емоційних нашарувань, то в художньому тексті вона в індивідуально-творчому осмисленні виражає також і підтекстові, приховані смисли, які породжуються на основі асоціативних зв’язків як нарощені на основні смисли.

ФО з колоративним компонентом є мовними експонентами культурних знаків, тим шаром фразеології, що відображає національні стереотипи, спосіб мислення українців, а відтак вони визначають національно-культурну специфіку самої фразеології.

ВИСНОВКИ

Фразеологічні одиниці з компонентами-кольоропозначеннями становлять значний шар, своєрідний за структурою та системою значень. Фразеологічний фонд як специфічна в культурно-мовному відношенні частина лексичного складу мови виступає основним носієм культури етносу, трансльованої з покоління в покоління від найдавніших часів до сучасності.

Категорія кольору є об'єктивною якістю матеріального світу, а мовні знаки втілення цього поняття кодують найрізноманітнішу інформацію. Кольори й кольороназви, що їх позначають, є універсальними елементами кольорової символічної системи, яка складається із ряду субсистем, кожна з яких має власну будову і функцію. Кольоропозначення як носії інформації про навколишній світ є матеріалом для когнітивних, психолінгвістичних, лінгвокультурологічних та інших наукових досліджень.

Об'єктивний за своєю природою, колір у мовних засобах відображається суб'єктивно на шкалі оцінок, емоційного сприйняття, експресивності. Ідентичну індивідуальну оцінку отримує і відповідне кольоропозначення. В основі оцінки лежать два типи норм – індивідуальні й колективні. Колективна норма, закріплена у мові й свідомості соціуму, набуває статусу канонізованого значення. Кількість і склад колірних найменувань (прикметників), якими користуються українці, певною мірою співвіднесені з рівнем розвитку культури у різні історичні періоди.

Кольори і кольороназви існують у свідомості людей у вигляді чуттєвого образу кольору і лексичної одиниці. Символізація кольоропозначень – це безперервний динамічний процес накопичення певним чином категоризованої інформації, що відображає особливості національного менталітету. На кожному етапі розвитку кольоровий символ і відповідне йому кольоропозначення, зберігаючи предметну співвіднесеність, з часом утворюють нову змістову структуру, набуваючи парадигматичного характеру. Підкоряючись принципів антропоцентричності, прямі і вторинні значення, що виникають у сферах моралі, культури, політики, релігії, мистецтва тощо, кодують соціально-важливу інформацію про етнічну належність, втілюючись в особливих сполуках – фразеологічних одиницях. Центральне місце в українській лінгвокультурній традиції належить кольоросимволам *чорний, білий, зелений*. Найменшою кількістю символічних значень наділені назви, що позначають змішані кольори.

У результаті аналізу семантичних особливостей колірної лексики з'ясовано, що прикметникові кольоропозначення утворюють особливу лексико-семантичну групу, яка у сучасній українській мові є вагомим пластом словникового складу мови і

характеризується давністю походження, історичною стійкістю та активністю вживання. Особливість значення і вживання лексем на позначення кольору полягає у тому, що для прикметників як класу ознакових слів характерною є наявність суб'єктивно-оцінювальних значень і відповідних конотацій. У семантиці прикметника співіснують власне семантичний і прагматичний елементи змісту. Вони розташовуються на оцінній шкалі, де на одному полюсі перебувають семи ознаки, позбавлені будь-якої оцінки, а на іншому полюсі – чисто оцінювальні. Між ними розташовуються лексеми, які суміщують значення об'єктивної ознаки з оцінювальним значенням.

Семантична структура колірних лексем (насамперед якісних прикметників) характеризується складним поєднанням об'єктивних уявлень про колірну ознаку та суб'єктивних знань, що знаходять своє вираження у конотативних семах. Основою для виникнення конотацій слугують візуальні аспекти колірних концептів, а також асоціативні зв'язки, які можуть спонтанно формуватися у свідомості людини як результат об'єднання колірних образів із реальними або уявними об'єктами і явищами. Усі одиниці лексико-семантичної групи кольору об'єднуються навколо кількох “ядерних” слів. Словами-домінантами є *чорний, білий, сірий, червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, коричневий*. Інші колоративи (периферійні) семантично об'єднуються навколо основних назв кольорів. Групу периферійних кольороназв становлять майже усі наявні в мові колірні лексеми, якими спорадично користуються мовці (напр.: *брунатний, фіолетовий, бурий, рудий, сизий* та ін.).

Загалом розвиток семантики назв кольорів в українській мові зумовлений збагаченням їхньої змістової структури переносними, емоційно-експресивними значеннями. Очевидним є напрямок розвитку таких значень: від конкретного до абстрактного, від ознаки, властивої предметів як прямого позначення кольору, до оцінних характеристик реалій, які можуть і не співвідноситись із самим поняттям кольору. Проте лексикографічні тлумачення колоративів та фразеологічних сполучень не завжди повно відображають лексико-семантичні варіанти значень.

Прикметникові колоративи як логічно осмислені знаки мови різняться у кожного народу не тільки за кількісним складом і за варіативністю ядерних сем у їх змісті, а й за функціональним діапазоном репрезентацій у різних стилях та особливостями творення стійких фразеологізованих сполук, у яких своєрідно відображена мовна картина етносу.

Прикметники на позначення кольору є базою для творення сталих сполучень слів, які входять до складу фразеологічних одиниць або зі своїм основним значенням кольору, або на основі переосмислення якої-небудь додаткової інформації. Механізм таких трансформацій знаходить вияв у семантичній двозначності: вираженні прямого

кольорового значення й образного осмислення предмета на основі певних асоціацій, символізації, образності. Виділення ФО з прикметником-кологративом обґрунтовано за такими критеріями: семантична цілісність, відносна постійність складу, відтворюваність, образність, ідіоматичність.

Фразеологічне значення є комбінаторним. Воно формується не тільки на основі певної ознаки денотата, а й у процесі мовної взаємодії поняттєвих відображень реалій дійсності, яку означає ФО. Фразеологічне значення детермінується на семантичному рівні за кольоровою ознакою подібно до номінації предмета словом, але нарізно оформлені компоненти виражають одне поняття.

Кольоропозначення виявляють різну міру фразеологізації. Прикметник *чорний* входить до складу 214 ФО, що становить 22 % від загальної кількості зафіксованих ФЗ із кологративним компонентом; прикметник *білий* – 186 ФО (19 %); прикметник *червоний* – 149 ФО (15,5 %); прикметник *зелений* – 103 ФО (10,5 %); прикметник *оранжевий* – 85 ФО (8,5%); прикметник *сірий* – 69 ФО (7 %); прикметник *голубий* – 63 ФО (6,5%); прикметник *жовтий* – 30 ФО (3,1 %); прикметник *синій* – 28 ФО (2,9 %); прикметник *рожевий* – 22 ФО (2,5 %); прикметник *коричневий* – 14 ФО (1,5%); інші кологративи – 1 %. Чим частіше живається прикметник у мові, тим більше сталих сполучень із ним утворюється.

Високий ступінь актуалізації асоціативних зв'язків прикметників-кологративів сприяє виникненню лексико-семантичних варіантів їх значення, які закріплюються у фразеології шляхом різних переносів. Найпродуктивнішими різновидами фразеологічної деривації є метафоризація та метонімічний перенос значень. Семантика фразеологізмів із прикметниковим кологративом ґрунтується на національно орієнтованих формах вираження. Народне образне уявлення може зазнавати змін і перетворень, але залишається основотворчим компонентом фраземної семантики, що входить складовою частиною до української національно-мовної картини світу. Кольоропозначення у складі сталих сполучень репрезентують особливості світосприйняття українців, відображають їх ментальність і комунікативну прагматичність.

Аналіз морфологічних, структурних та лексичних принципів організації сталих сполучень із кологративним компонентом засвідчує системний характер фразеологічних засобів української мови. Про системність ФО з прикметниками на позначення кольору свідчать, крім внутрішньої семантичної організації, і властиві їм такі зв'язки, як: полісемія, омонімія, явища синонімії та антонімії, наявність варіантів, варіацій, фразеологічних та кольорових серій.

Фразеологічний фонд будь-якої мови не є сталим, незмінним. Він увесь час розвивається і характеризується постійною дією двох процесів: появою нових

фразеологічних одиниць і випадінням із ужитку застарілих. Перший процес випереджає другий, що призводить до постійного збагачення фразеологічного фонду. Процес формування фразеології – це відбиття процесів поступового зміщення первісного значення слів і вторинної номінації.

Підґрунтям okazіональних фразеологічних утворень є мовний матеріал – значення слів та їхня нормативна сполучуваність, що зумовлюється інтралінгвальними та екстралінгвальними чинниками. Словам властиві потенції створення нових фразових оточень як своєрідного фону нашарувань додаткових індивідуально-авторських значень. Відповідно подальшого осмислення потребує функціональний і соціолінгвістичний аспекти фразотворення окремих українських письменників, що могло б розширити й поглибити знання про фразеологічну систему як специфічну національно-культурну скарбницю українського етносу.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. *Семашко Т.Ф.* Фразеологізми із прикметниковим компонентом *чорний / черный* в українській і російській мовах // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. праць. – Вип. 10. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 151-161.

2. *Семашко Т.Ф.* Фразеологізми із прикметниковим компонентом *червоний / красный* в українській і російській мовах // Наука і сучасність: Зб. наук. праць. – Т. 46. – К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2004. – С. 257-267.

3. *Семашко Т.Ф.* Лексико-семантичні значення фразеологізмів із прикметниковим компонентом *синій / синий / blue* // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. праць. – Вип. 12. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 183-193.

4. *Семашко Т.Ф.* Фразеологізми із прикметниковим компонентом *білий / белый* в українській і російській мовах // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 13. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 260-267.

5. *Семашко Т.Ф.* Фразеологізми із прикметниковим компонентом *оранжевий / оранжевый* в українській і російській мовах // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Випуск 16. – Книга 2. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – С. 165-168.

6. *Семашко Т.Ф.* Лексико-семантичні значення фразеологізмів із прикметниковим компонентом *зелений* // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника: Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження професора Івана Ковалика. Філологія. – Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 633-636.

7. Семашко Т.Ф. Місце колоративної лексики і фразеології в мовній картині світу // Філологічні науки: Зб. наук. праць. – Частина I. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – С. 40-46.

АНОТАЦІЇ

Семашко Т.Ф. Особливості семантики та функціонування слів-колоративів в українській фразеології. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, 2008.

У роботі досліджено фразеологічні сполучення української мови з колоративним компонентом, який формує усталені термінологічні сполуки та образно-семантичні фразеологічні одиниці. Встановлено, що фразеологічні звороти із словами на позначення кольору, забезпечуючи національну специфіку української мови, є своєрідною групою фразеологічної системи, якій властиві семантичні, семантико-граматичні, структурно-граматичні та функціональні особливості.

Ключові слова: колоратив, семантична структура лексем-кольоропозначень, фразеологічний зворот, семантика термінологічних сполук, образно-експресивні фразеологізми, okazionalne фразотворення.

Семашко Т.Ф. Особенности семантики та функционирования слов-колоративов в украинской фразеологии. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, г. Киев, 2008.

В работе исследуются фразеологические сочетания украинского языка с колоративным компонентом, который формирует устойчивые терминологические сочетания и образно-экспрессивные фразеологические единицы. Осуществлено исследование семантических, структурно-грамматических и функциональных особенностей фразеологических единиц, в состав которых входят цветообозначения, что способствовало систематизации этого пласта фразеологического фонда украинского языка, а также выявлению основных тенденций в его развитии. Комплексный анализ фразеологизмов из колоративным компонентом украинского языка проведен в соответствии с тенденцией современной лингвистики ко всеобщему изучению отдельных

груп фразеологических единиц на ассоциативно-образной основе их номинации, зачастую не связанной с прямыми значениями компонентов.

На возникновение лексико-семантических вариантов значения прилагательных-цветонаименований влияет высокий уровень актуализации их ассоциативных связей, метафоризация и метонимизация словосочетаний и другие переносы, способствующие расширению потенциальных сем. Механизм таких семантических трансформаций состоит в изменении прямого цветового значения на основании образного представления о предмете. Смысловые оттенки являются результатом последовательного развития одной линии значения, но с разной степенью абстрактности.

Особенно продуктивны образования окказиональных сочетаний. Определено, что окказиональные образования из колоративным компонентом обусловлены контекстом, его коммуникативным заданием. В процессе контекстуальной реализации фразеологические единицы могут приобретать дополнительные эмоционально-экспрессивные оттенки.

Доказано, что фразеологические сочетания представляют собой особый системно-организованный пласт украинской лексики, характерными чертами которого есть постоянный, чаще всего двукомпонентный, состав, препозиция прилагательного, воспроизводимость, номинативная направленность. Они образуют две группы. Первую группу составляют субстантивно-атрибутивные сочетания слов, функционирующие как сложные термины. Их внутренняя форма в логико-семантическом плане может трактоваться как префразеологический аспект определенной ситуации – главным образом выделение конкретного вида из множества однородных предметов. Фразеологизмы этой группы являются номинативными единицами разной степени фразеологизации. Вторую группу составляют фразеологические обороты, идиомы с оценочно-эмоциональным, экспрессивным значением.

Установлено, что фразеологические сочетания с колоративным компонентом могут употребляться во всех без исключения функциональных стилях языка. Большинство украинских фразеологизмов возникли на национальной почве как результат многовековой языковой деятельности украинского народа.

Результаты проведенного анализа дают целостное представление о специфике исследуемого корпуса фразеологизмов по сравнению с другими фразеологическими единицами, не имеющими в своем составе цветонаименований.

Ключевые слова: цветонаименование, семантическая структура лексем-колоративов, фразеологический оборот, семантика терминологических сочетаний, образно-экспрессивные фразеологизмы, окказиональное фразообразование.

Semashko T.F. Peculiarities and functioning of semantically coloured words in Ukrainian phraseology. – Manuscript.

The dissertation for obtaining a scientific degree of Candidate of Philological Sciences, specialization 10.02.01 – the Ukrainian Language. – M.P. Dragomanov National Pedagogical University, Kiev, 2008.

The author of the thesis studies Ukrainian phraseological word-combinations with colouring component that forms figurative and semantic meaning of the integral unity or terminologically composed structure. Specific features of phrasal derivation are considered in the work. The author proves that phraseological units denoting colour provide national specification of the Ukrainian language and are thought to be definite units of phraseological system with its semantic, grammatic, structural and functional peculiarities.

Key words: colouring marker, semantic structure words with colouring component, phraseological unit, semantics of terminological word-combinations, emphatically coloured units, occasional derivatives.